

DOI: 10.31110/consensus/2024-02/112-136

УДК (UDC) 94 : 929 (477) «1939/1945»

IN THE CLAMP OF TOTALITARISM: SPECIAL DEPARTMENT ‘VINETA’ AND ITS UKRAINIAN STAFF MEMBERS. HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL AND PROSOPOGRAPHICAL NOTES**Vadym Yashyn*****Abstract**

The article establishes, identifies and attributes the biographies of a part of the personnel of the special department ‘Vineta’ of the Ministry of Education and Propaganda of the Reich, and examines the common elements of the biographies of the staff members of the Ukrainian editorial office and the translation staff of this special department.

The goal of the article is to establish and identify the personnel of the Ukrainian translation staff of the central (Berlin) apparatus of the ‘Vineta’ special department of the Ministry of Education and Propaganda of the Reich in 1941-1944, their biographical attribution, establishing the presence and research of the nature of their interpersonal and corporate ties, common elements and features of biographies. **The methodological basis** of the research was the principles of objectivity, historicism, and systematicity. **The methods** of historical-typological, historical-biographical and prosopographic research are applied.

Scientific novelty of the publication. For the first time, the biographies of a part of the personnel of the special department ‘Vineta’ of the Ministry of Education and Propaganda of the Reich were established, identified and attributed, and the common elements of the biographies of the staff of the Ukrainian editorial office and the translation staff of the special department were investigated. It is shown that the staff of ‘Vineta’ included well-known linguists, philologists, literary experts, translators, journalists, artists, etc., participants in liberation struggles and activists of political emigration. The article summarizes the data and examines the elements of the ‘Vineta’ stage of their life path, establishes unknown facts of their pre-war biographies, common and similar features of the latter.

Conclusions. Ukrainian intellectuals, artists or high-level specialists were invited to work in the Ukrainian editorial office of the ‘Vineta’ special department. The common biographical feature of the staff is intellectual creative activity, pursuit of literature, journalism, fine arts, etc. in Europe or the USSR; repression by the Soviet authorities. Most of them worked in educational and scientific institutions in Berlin, Prague, Warsaw, Kyiv, etc. during the interwar period. The participants of the Ukrainian Revolution of Liberation identified in the article were veterans of the 3rd Iron Division of the Active Army of the Ukrainian People’s Republic. The corporate connections of the rest were: participation in political activities, membership in political organizations, joint professional, scientific and artistic activities. In the post-war period, a certain number of staff members settled in Munich and/or left for Canada, the USA, Argentina and Australia. Most of the former employees of the special branch continued their activities even after the war in the fields of politics, economy and culture.

Keywords: World War II, propaganda, ‘Vineta’ special department, Eastern Department, Ministry of Propaganda, Reich, Ukrainian European political emigration

* Docent, Candidate of Historical Sciences, Docent of the Department of History, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine. E-mail: vadimyash@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9176-9207>

У ЛЕЩАТАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ: СПЕЦІАЛЬНИЙ ВІДДІЛ «ВІНЕТА» ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКІ СПІВРОБІТНИКИ. ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНІ ТА ПРОСОПОГРАФІЧНІ НОТАТКИ**Вадим Яшин*****Анотація**

У статті встановлено, ідентифіковано та атрибутовано біографії частини персонального складу спецвідділу «Вінета» Міністерства освіти та пропаганди Райху, досліджено спільні елементи біографій співробітників української редакції та перекладацького штабу спецвідділу.

Метою статті є встановлення та ідентифікація персонального складу українського перекладацького штабу центрального (берлінського) апарату спецвідділу «Вінета» Міністерства освіти та пропаганди Райху в 1941-1944 роках, їхня біографічна атрибуція, встановлення наявності та дослідження характеру їхніх міжособистісних та корпоративних зв'язків, спільних елементів та рис біографій. **Методологічною** основою дослідження стали принципи об'єктивності, історизму та системності. Застосовано *методи* історико-типологічний, історико-біографічний та просопографічного дослідження.

Наукова новизна публікації. Уперше встановлено, ідентифіковано та атрибутовано біографії частини персонального складу спецвідділу «Вінета» Міністерства освіти та пропаганди Райху, досліджено спільні елементи біографій співробітників української редакції та перекладацького штабу спецвідділу. Показано, що в штатному складі «Вінети» були відомі лінгвісти, філологи, літературознавці, перекладачі, журналісти, художники тощо, учасники визвольних змагань та діячі політичної еміграції. У статті узагальнено дані та досліджено елементи «вінетівського» етапу їхнього життєвого шляху, встановлено невідомі факти їхніх довоєнних біографій, спільні та схожі риси останніх.

Висновки. До роботи в Українській редакції спецвідділу «Вінета» запрошувалися українські інтелектуали, митці або фахівці високого рівня. Спільними біографічними рисою співробітників є інтелектуальна творча діяльність, заняття літературою, журналістикою, образотворчим мистецтвом тощо в Європі чи в СРСР; репресії з боку радянської влади. Більшість із них у міжвоєнний час працювали в освітніх, освітньо-наукових та наукових установах в Берліні, Празі, Варшаві, Києві тощо. Ідентифіковані в статті учасники визвольних Української Революції були ветеранами 3-ї Залізної дивізії Дієвої Армії УНР. Корпоративними зв'язками решти були: участь в політичній діяльності, членство в політичних організаціях, спільна професійна, наукова та мистецька діяльність. У післявоєнний час частина співробітників оселилася в Мюнхені та/або виїхала до Канади, США, Аргентини та Австралії. Більша частина колишніх співробітників спецвідділу продовжила свою діяльність й після війни в галузі політики, економіки та культури.

Ключові слова: Друга світова війна, пропаганда, спецвідділ «Вінета», Східний відділ, Міністерство пропаганди, Райх, українська європейська політична еміграція

Цитування: Яшин, В. (2024). У лещатах тоталітаризму: спеціальний відділ «Вінета» та його українські співробітники. Історико-біографічні та просопографічні нотатки. *Консенсус*, 2, 112-136.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/108>

* Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Криворізького державного педагогічного університету, Кривий Ріг, Україна. E-mail: vadimyash@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9176-9207>

Постановка проблеми. Спецвідділу «Вінета» Східного відділу Міністерства пропаганди й освіти Райху в роки Другої світової війни належала провідна роль в організації пропаганди на окупованих, так званих, «східних територіях». За своїм персональним складом це була унікальна організація, адже абсолютна більшість із декількох тисяч її працівників репрезентували інтелектуальну, творчу, наукову і мистецьку еліту української, естонської, литовської, північнокавказької, закавказької, уральської (фіно-угорської) тощо європейської еміграції. Це були відомі та знані філологи, лінгвісти, літератори, психологи, філософи, письменники, художники, музиканти, актори, тощо і це вже могло б зацікавити дослідників.

Утім, наприкінці війни «Вінета» розчинилася у вирі подій та була тихо забута усіма, а найперше – її співпрацівниками. Із 1945 року й до початку процесів масового розсекречування документів спецслужб на початку 2000-х років в Україні документи стосовно «Вінети» перебували під різними грифами обмеження доступу, хоча самі спецслужби втратили оперативний інтерес до діяльності цієї організації ще на початку 1950-х рр. Навіть про існування такої структури, хіба що окрім колишніх працівників спецслужб, довгий час мало кому було відомо. Між тим, за своїм персональним складом, завданнями, специфічними функціями та, зокрема, в силу абсолютного мовчання усіх колишніх співробітників спецвідділу, ця організація варта більшої уваги дослідницької спільноти.

Аналіз історіографії дослідження. Недовга наукова історія спецвідділу «Вінета» Східного відділу Міністерства просвіти та пропаганди Райху не має біографічного відгалуження за вкрай незначним виключенням¹. В українській історіографії «Вінета» фігурує, здебільшого, лише як сюжетно пов'язаний, дотичний об'єкт у дослідженнях з історії пропаганди, іноді це буквально одне речення або абзац. Безпосередні дослідження в рамках історичної науки або, зокрема, біографістики, на жаль, невідомі; є тільки побічні короткі згадки, що не стосуються біографістики. Проте, відзначимо дослідження К. Долгорученко щодо окремих історико-юридичних та психологічних аспектів історії діяльності спецвідділу. Пані дослідниця є піонером дослідження «Вінети» у вітчизняній історико-правовій науці². Щодо зарубіжної історіографії, то вона, вірогідно, скромніша й за вітчизняну. Майже 50 років тому у французькому часописі «Revue d'histoire de La Deuxième Guerre

¹ Яшин В. Кадровий склад Східного відділу «Вінета»: персоналії та біографічні розвідки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2019. Т. 1. Вип. 5. С. 159-169. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.5.22>; Яшин В. Біографічні розвідки щодо кадрового складу відділу «Вінета» Міністерства освіти та пропаганди Райху. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 30. 2019. № 3. С. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5084/2019/3.29>; Яшин В. Українські націоналісти у спецвідділі «Вінета»: історико-біографічні розвідки та просопографічні спостереження. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2023. № 2(49). С. 28-38. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4408.2\(49\).2023.290303](https://doi.org/10.24144/2523-4408.2(49).2023.290303)

² Долгорученко К. Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета»). Дис. канд. юр. наук. Дніпро, 2021. Див. також інші публікації дослідниці.

Mondiale» вийшла розлога документальна публікація Y. Baird³. Ця праця є, скоріше, описом загальних напрямків діяльності спецвідділу, супроводжуваним довідкою стосовно діяльності Е. Тауберта у 1920–1930-ті рр., але позбавленим посилань на джерела інформації, хоча остання, як можна перевірити сьогодні, є достовірною. Більше як через 40 років, у 2017 р., в Німеччині, у видавництві «Adoria» виходить книга W. Krause⁴, позиціонована як «сучасний кримінальний трилер», отже, малоприсадибна для наукового вжитку, до того ж недоступна в Україні ні в якому варіанті, окрім аркуша змісту. Деякі згадки про «Вінету» можна знайти й в тій літературі, що існує сьогодні у московській державі. Однак, ці псевдоісторичні «творіння» давно вже носять пропагандистський та антиісторичний характер, тому залишені поза межами цієї статті. Жодної ж іншої інформації стосовно «Вінети», ретельно досліджені в рамках цієї статті вітчизняні та закордонні німецькомовні та англомовні бази даних наукових видань (книг) та періодики, не містять.

Джерелами дослідження є: розсекречені матеріали советських⁵ спецслужб; документи Державного центру УНР в екзилі; документи архіву Служби зовнішньої розвідки України; мемуарна література. Для ідентифікації та уточнення біографій використовувалися довідково-біографічні видання еміграційного та вітчизняного походження. Варто зауважити, що у повоєнний час жоден вінетівець ніколи публічно не згадував про свою роботу в спецвідділі «Вінета», як не робили цього й їхні біографи, коли такі були. Це дещо ускладнює дослідження та звужує джерельний масив, обмежуючи його майже виключно документами самої «Вінети», що ускладнювало ідентифікацію та атрибуцію. Відтак, до статті включено лише персонажів, що впевнено ідентифікувалися.

Персонально, поіменно особовий склад встановлювався за такими документами: (1) списки працівників «Вінета» за підписом очільника (ляйтера) відділу або групи; (2) списки «дорадників» (тобто, радників, консультантів), що не були штатними співробітниками спецвідділу, але співпрацювали епізодично; (3) поточні, обігові документи різноманітного характеру: розпорядження, листи, пояснення, службові записки, грошові та інші відомості тощо; (4) телефонні довідники «Вінети». У цілому, використані джерела є достатніми і репрезентативним для здійснення цього дослідження.

³ L'appareil Antisoviétique Du Ministère Allemand de La Propagande. *Revue d'histoire de La Deuxième Guerre Mondiale*. 1974. Vol. 24. no. 96. P. 19–36. URL: <http://www.jstor.org/stable/25728634>; Baird, Yay W. L'expert en bolchevisme du dr. Goebbels. *Revue d'histoire de La Deuxième Guerre Mondiale*. 1974. Vol. 24 (96). S. 13–18. URL: <http://www.jstor.org/stable/25728633>

⁴ Krause Werner H. *Vineta: die geheimste Dienststelle des Dritten Reiches*. Naunhof: Adoria, 2017. 317 s.

⁵ У європейських мовах застосовується термін, похідний від російського слова «совет». Застосовуваний донині український варіант «рада» та похідний прикметник «радянський» є ідеологічно детермінованим конструктом. Більшовицька влада й тоталітарний комуністичний режим визнані українським законодавством злочинними, отже такими, що не створені, не встановлені і не прийняті українським народом самостійно й добровільно. Як і у випадку із аналогічними назвами часів нацистської окупації, доречно було б застосовувати оригінальні назви задля підкреслення привнесеного чужинства комуністичної влади. Питомо українське «рада» несе в собі принципово інше змістове навантаження, ніж комуністичне «совет».

Мета цієї статті полягає у встановленні на основі архівних джерел, подальшій ідентифікації та біографічній атрибуції персонального складу українського перекладацького штабу⁶ центрального (берлінського) апарату спецвідділу «Вінета» Східного відділу Міністерства освіти та пропаганди Райху в 1941–1944 рр., а також інших осіб, що постійно чи евантуально співпрацювали в якості радників, консультантів тощо або іншим чином були дотичні до діяльності спецвідділу та українського перекладацького штабу протягом часу його існування; встановлення наявності та загальне дослідження характеру їхніх міжособистісних, корпоративних зв'язків, спільних елементів та рис біографій.

Відповідно, для здійснення дослідження застосовувалися **методи**, зокрема, історико-типологічний, історико-біографічний та методи просопографічного дослідження. Історико-біографічний дозволив здійснити ідентифікацію та біографічну атрибуцію; просопографічний дозволив віднайти спільні етапи та особливості життєвого шляху, спільні особисті та біографічні співробітників спецвідділу та, за допомогою історико-типологічного методу віднести досліджуваних персоналій до певної умовної корпорації. Комплексне застосування цих методів дозволило виявити роль окремих осіб, зокрема, П. Зайцева, в методах пошуку співробітників, прояснити загальні фахові вимоги до останніх та прояснити деякі особисті ролі в організації діяльності української частини спецвідділу. Читачеві варто враховувати, що в цій статті досліджено лише невелику частину кадрового складу спецвідділу, який нараховував тільки в Берліні не менше як 500 осіб, а загалом близько 4000. З іншого боку, це дає простір для подальших розвідок.

Виклад основного матеріалу. Спеціальний відділ «Вінета» було засновано у 1941 р. спочатку як перекладацький штаб. Пізніше функції, структура та штат відділу були суттєво розширені і в 1943 р. відділ вже складався з 12 груп, серед яких, зокрема, служби пропаганди, радіомовлення, інформації, прослуховування, перекладу, обслуговування «остарбайтерів» та ін. Ідейним натхненником, організатором та постійним куратором спецвідділу «Вінета» був очільник Східного відділу Міністерства просвіти та пропаганди, близький сподвижник Й. Гьоббелєса д-р Ебергард Тауберт. «Вінета» мала розгалужену структуру. Центральний відділ розташовувався в Берліні; аналітичний відділ у Кьонігсберзі; існували місцеві відділки на так званих «східних окупованих територіях». До берлінського (центрального) відділу «Вінети» вербувалися фахівці з різних галузей гуманітарних, соціальних наук, художники різних напрямків, композитори, актори та виконавці з усіх окупованих територій Райху. Доволі гарні матеріальні умови дозволяли запрошувати до співпраці у «Вінеті» фахівців високої кваліфікації. Це була саме співпраця, добровільне співробітництво на постійних, в штаті, чи тимчасових, поза штатом, засадах.

⁶ У документах «Вінети» досліджувана в цій статті перекладацька установа на Кайзердам, 77, іменується іноді «штаб», іноді «бюро», іноді «українська редакція». Іноді під цими назвами розуміються інші підрозділи «Вінети». Офіційно ж «Вінета» підрозділялася на Групи на чолі із групенлейтнерами. Перекладачі ж були об'єднані у «перекладацький штаб/штаби» за мовною ознакою.

Співробітники «Вінети» у своєму «довінетівському», довоєнному житті, у 1920–1930-ті рр., були пов'язані з певними умовними корпораціями⁷, як правило еміграційними за походженням. За сферою діяльності можна вирізнити такі корпорації: (1) наукові або науково-педагогічні, (2) літературні та мистецькі; (3) військові, а, саме: Український вільний університет у Празі; варшавські, львівські, чеські та німецькі українські літератори та мовники; воєнна українська еміграція (з України до Райху); українські художники та митці на європейській еміграції; українські (1917–1921) та екзильні (після 1921) структури УНР; Армія УНР; Українська Галицька Армія; перша хвиля української еміграції в Польщі, Чехословаччині та Німеччині; українські інтелектуали, що свідомо залишилися під окупацією та протягом 1941–1943 рр. емігрували до Німеччини. Частина співробітників відділу належала одночасно до двох і більше таких корпоративних структур/формацій/груп.

Помітну роль у формуванні кадрового складу українського перекладацького штабу «Вінети», відіграв його очільник (ляйтер), професор Павло Іванович Зайцев (1986–1965). Наявні джерела та література дають можливість умовно позначити коло осіб, що в 1920–1930-ті роки мали ділові, дружні, професійні (мистецькі, творчі, літературні), формальні чи неформальні зв'язки із П. Зайцевим. У пошуку кадрів для постійного або епізодичного співробітництва в українському бюро «Вінета», П. Зайцев діяв, здебільшого, за цими зв'язками. Одним з кіл спілкування П. Зайцева можна вважати варшавське українське літературне об'єднання «Ми» до якого, разом із П. Зайцевим, входили Є. Маланюк, Ю. Липа, І. Вільде, С. Смаль-Стоцький та майбутні співробітники «Вінети» Святослав Гординський та Володимир Гаврилюк. Ще одним колом⁸ були широкі наукові зв'язки професора. Саме П. Зайцев особисто запросив до «Вінети» науковців О. Бараніва, Ю. Шевельова, П. Коваліва тощо⁹. Таких корпорацій можна виокремити декілька, вибір та номінація яких в рамках цієї статті обумовлені дослідницькими міркуваннями.

І. Учасники Української революції 1917–1921 рр., ветерани українських армій (Армія УНР, зокрема, Третя Залізна дивізія; УГА)

1) ***Сврид (Стридон Микитович) Довгаль*** (1896–1975), колишній підполковник¹⁰ армії УНР, один з організаторів та командир Студентського куреня (1917–1918), був тяжко поранений; пізніше воював у складі Синьої дивізії та 3-ї Залізної дивізії; в часи *Interbellum* – літератор, журналіст. У 1930 році закінчив Економічно-кооперативний

⁷ Під корпораціями в цій статті, як і зазвичай в такого роду дослідженнях розуміють будь-яке неформальне об'єднання, наприклад: мистецьке, або дружнє коло, або коло співробітників, або колег тощо.

⁸ «Коло» в рамках цієї статті є поняття умовне, що позначає групу спілкування персонажа за певним напрямом.

⁹ Яшин В. Українські націоналісти у спецвідділі «Вінета»: історико-біографічні розвідки та просопографічні спостереження. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2023. № 2(49). С. 28–38. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290303](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290303)

¹⁰ У листуванні до С. Довгала часто звертали «Пане Полковнику».

факультет УГПІ, у подальшому професор цього ж закладу¹¹. Протягом 1925-1929 рр. Свирид Довгаль редагував празький український часопис «Нова Україна» (1925-1929), пізніше також ужгородський «Вперед» (1932-1938) та офіційний орган Карпатської України газету «Нова свобода» (1938 – 1 лютого 1939)¹². Як і решта політичної еміграції, персонаж з 1920-х років знаходився в полі зору закордонної агентури ГПУ/НКВД¹³. В одному з оперативних донесень ІНО¹⁴ 1930 р. С. Довгаль характеризувався як такий, що «має вплив серед есерівських студентів. До Польщі ставиться вороже»¹⁵. Симон Наріжний, відомий дослідник української еміграції, відзначав активну діяльність С. Довгалья як представника «емігрантського учительства» та наголошував, що останній мав вплив («був дуже чинним») в редакції соціал-демократичного видання «Вперед»¹⁶. Після падіння Карпатської України, у 1939 р. С. Довгаль потрапив на два місяці до угорського концтабору¹⁷. З 1939 до 1942 року працював в УГПІ науковим асистентом¹⁸.

У «Вінеті» С. Довгаль працював із 1942 р., прибувши до Берліну не пізніше початку березня 1942 р.¹⁹ Павло Зайцев вважав С. Довгалья «надзвичайно досвідченим редактором», «ворогом більшовизму, фігурою кришталево чистою»²⁰. На час відсутності П. Зайцева саме С. Довгаль заступав його за посадою²¹. У 1943 р. Павло Зайцев рекомендував Алексею Бірку, очільнику відділу активної пропаганди «Вінети», кандидатуру С. Довгалья на посаду редактора журналу «На дозвіллі», що виходив протягом 1943-1945 рр. Свириду Довгально вдалося зробити цей журнал популярним, зокрема, серед українців, що перебували в Райху. Окрім журналу, С. Довгаль редагував українську газету «Голос»²². У 1943 р., внаслідок інтриганського доносу з боку співробітника російської редакції «Вінети», вірогідно, колишнього «сменовеховця», С. Довгалья було звільнено з посади редактора перекладацького штабу. Спроба П. Зайцева заступитися за свого підлеглого не мала результатів;

¹¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. І. Прага, 1942. С. 155; Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ), Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 215; ЦДАВОУ, Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 36, 363в; ЦДАВОУ, Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 786. Арк. 5; Там само, Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2180. Арк. 1-7.

¹² Наріжний С. Українська еміграція... С. 330; ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 786. Арк. 2.

¹³ Ми пишемо «гестапо», а не «таємна державна поліція», «сігуранца», «штгазі» тощо, але чомусь ДПУ, НКВС, КДБ. Чому ж? Адже це аналогічні структури, такі ж злочинні, такі ж чужинські та окупаційні.

¹⁴ «Иностранное отделение контрразведывательного отдела ОГПУ», ІНО – розвідувальний орган ОДПУ/ОГПУ.

¹⁵ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Спр. № 7, ч. А. Арх. № 12617, том 2. Арк. 200. URL: <http://szru.gov.ua/uploads/archive/T-2.rar>

¹⁶ Наріжний С. Українська еміграція... С. 330.

¹⁷ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 31.

¹⁸ Ibid. Арк. 69.

¹⁹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 284; ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 260. Арк. 6.

²⁰ Ibid. Спр. 123. Арк. 214, 215.

²¹ Ibid. Спр. 123. Арк. 282.

²² ЦДАВОУ Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 260. Арк. 23в.

«Вінета» відмовилася від послуг С. Довгаль²³. Точний час звільнення встановити складно, але, принаймні, у липневих списках працівників «Вінети» 1943 р. його прізвище вже відсутнє²⁴.

Між тим, сам С. Довгаль подає дещо інший варіант своєї біографії німецького періоду. У *curriculum vitae* 1950 року, він вказує, що в 1942 р. був депортований з Праги до Берліну, де в подальшому працював на заводах «Сіменс» до 1945 р., поки не потрапив до американської окупаційної зони²⁵. Це не дивно: як наголошувалося, жоден вінетівець ніколи не згадував про своє, так би мовити, «вінетівське минуле». У повоєнні та післявоєнні роки це могло бути небезпечним з усіх боків.

Після падіння Райху С. Довгаль опинився в таборі для переміщених осіб, про що є згадки У. Самчука в його «Планеті ДІ-ПІ». Із листопада 1945 р. С. Довгаль стає Головним редактором видань спілки «Українське мистецтво» в Регенсбурзі, а в травні 1947 р. був запрошений до викладання в УТГГ²⁶, де згодом очолив факультет («курс») журналістики²⁷, брав участь у діяльності еміграційних структур УНР в Німеччині та США, зокрема, очолював Виконавчий Орган УНР в екзилі; мав широке коло контактів, серед яких Д. Бакум (див. нижче), С. Драгоманов (син М. Драгоманова), М. Лівницький, А. Марголін, І. Мазепа, С. Гольдельман та інші²⁸. У 1960 р. нагороджений Воєнним Хрестом за № 21²⁹. Перекоаний соціал-демократ, С. Довгаль дотримувався поміркованих політичних поглядів і не поділяв радикалізму українського націоналістичного руху.

2) *Дмитро Дем'янович Бакум* (1897–1983), перекладач у «Вінеті» в 1943–1945 рр. Як і С. Довгаль, колишній сотник 3-ї Залізної дивізії УНР. У листопаді 1920 р., разом із залишками Армії УНР під командуванням генерала М. Крата перейшов Збруч, був інтернований і після того до України вже не повертався. У документах «Вінети» Д. Бакум позначений як «staatenlos», тобто, апатрид; здебільшого так позначалися громадяни Польської держави, ліквідованої нацистами та, іноді, українці, що емігрували до Райху³⁰. Перекладацьку посаду у спецвідділі обійняв у листопаді 1943 року, до того ж часу працював у службі прослуховування «Вінети»³¹. У Берліні Д. Бакум мешкав разом із родиною: двома синами, вірогідно, 1923 та 1925 р. н., та жінкою, вірогідно, 1898 р. н.³² Обидва сини на той час працювали креслярами в АЕГ

²³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 214, 215

²⁴ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 378

²⁵ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 25

²⁶ Український технічно-господарський інститут.

²⁷ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 42; ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 786. Арк. 4.

²⁸ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 33 і далі; ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 786. Арк. 53

²⁹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга II. Київ, 2011. С. 337.

³⁰ Наприклад, В. Кириленко, що емігрував з України, також означений як апатрид, хоча інші особи як громадяни ССРСР.

³¹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 57.

³² Дата народження розраховувалася на підставі віку, вказаного в документах «Вінети» на 1943 рік.

та відвідували вечірню школу³³. У післявоєнний виїхав до США, де мешкав у Нью-Йорку, провадив активну громадсько-політичну діяльність, у т.ч в структурах уряду УНР в екзилі, очолював Нью-Йоркське відділення («збірну станицю») Союзу українських ветеранів у США (СУВА); підтримував тісні зв'язки із ветеранами Армії УНР, особливо ж Залізної дивізії, зокрема, генералами М. Кратом, П. Шандруком, А. Вовком, О. Удовиченком тощо, та колишніми вінетівцями М. Битинським, С. Довгалем та ін., що також були активно дотичні до українських державно-політичних формацій та дій в екзилі³⁴. У 1963 р. нагороджений Воєнним Хрестом Армії УНР за №441³⁵. Останні роки підполковника Д. Бакума – «залізного Діми», як називав його генерал О. Удовиченко, були затьмарені важкою хворобою (Паркінсона)³⁶ Помер у 1983 році в Нью Йорку, де й похований.

3) **Федір (Теодор) Луговенко** (1886 – після 1963), перекладач спецвідділу³⁷. Колишній сотник 3-ї Залізної дивізії, кавалер Хреста Симона Петлюри³⁸. У «Вінеті» відзначався як людина надзвичайно відповідальна і працелюбна. Хоча його переклади іноді були не найкращі, але окрім Ф. Луговенка довгий час був тільки один перекладач з німецької на українську, З. Тивонюк, і це не залишало П. Зайцеву вибору³⁹. Сам Ф. Луговенко, вочевидь, тяготився роботою у «Вінеті», маючи й інші джерела існування, про що побічно свідчать такі дані. По-перше, він погодився працювати тільки на 1/3 ставки. По-друге, у серпні 1943 р. Ф. Луговенко попереджає керівництво відділу про намір припинити співпрацю у спецвідділі «чого вимагає стан мого здоров'я»⁴⁰. Вірогідно, існували ще якісь фактори, оскільки матеріальні питання, як видно, його турбували найменше. По війні Ф. Луговенко оселився в Мюнхені. З 1952 р. почав своє служіння як протоієрей УАПЦ. У 1954 р. на запрошення митрополита УАПЦ Ніканора (Бурчак-Абрамовича) переїхав до Карлсруе (земля Гессен), де обійняв посаду секретаря, потім директора Митрополичої ради УАПЦ, а згодом став настоятелем православних парафій в Карлсруе, Франкфурті та Мангаймі, членом-секретарем Вищого церковного управління УАПЦ⁴¹. Дружина протоієрея, Н. Луговенко довгий час керувала хором парафії УАПЦ в Карлсруе⁴².

4) **Володимир Якович Шевченко** (1897–1966), редактор української редакції «Вінета». Під час Української Революції 1917–1921 рр. – командир куреня 3-ї Залізної дивізії УНР, як і Д. Бакум та С. Довгаль. У військовій атестації 1923 р. характеризувався

³³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39

³⁴ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2098. Арк. 12, 18, 30, 85–88.

³⁵ Тинченко Я. Офіцерський корпус... С. 346.

³⁶ ЦДАВОУ. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 1516. Арк. 4.

³⁷ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 378.

³⁸ Тинченко Я. Офіцерський корпус... С. 308.

³⁹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 235.

⁴⁰ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 285.

⁴¹ Ювілей прот. Ф. Луговенка *Рідна церква*. Український православний церковно-релігійний журнал. Мюнхен, 1961. № 46. С. 14–15.

⁴² З життя української православної парафії на Франкфуртщині. *Рідна церква*. Ч. 49. Січень–березень 1962. С. 16–17.

як «видатний старшина, добре освічений і настирливий (...). Надзвичайної працездатності»⁴³. У 1930 р. В. Шевченко закінчив агрономічний відділ УГА в Подєбрадах⁴⁴. У ці ж часи мав добрі особисті зв'язки М. Чеботарьовим – одним із очільників спецслужб УНР, пізніше – керівником розвідки і контррозвідки Державного центру УНР в екзилі, але від пропозиції конфіденційної співпраці відмовився⁴⁵. Цей самий М. Чеботарьов відіграв колись важливу роль в житті Павла Зайцева, викривши у 1923 р. жінку останнього, Валентину Зайцеву як советську агентку⁴⁶. У штаті спецвідділу «Вінета» знаходився з грудня 1941 р., хоча у відкритих біографічних відомостях стверджується, що з Праги до Німеччини В. Шевченко переїхав з Праги тільки у 1944 р. Ці розбіжності пояснюються тим, що, побоюючись переслідувань, співпрацю з «Вінетою» колишні її співробітники не афішували. По війні В. Шевченко виїхав до США, де й помер 1966 року.

5) Український письменник, публіцист *Сергій Домазар*, також *Іван Сагайда*: справжнє ім'я *Сергій Федорович Давиденко* (1900–1987), редактор та дорадник українського інформаційного бюро «Вінети», щонайменше, у 1944 році⁴⁷. Колишній десятник УГА (1918–1921). Після поразки Української Революції потрапив до в'язниці, де дивом врятувався від розстрілу, після чого, переховуючись, обрав собі ім'я загиблого побратима по зброї – Домазар. У 1920–1930-х рр., переховуючись від можливого арешту, вимушений був вести втаємничений спосіб життя, постійно змінюючи місце мешкання. Дружив із І. Кавалерідзе, який заохочував його розвивати талант скульптора⁴⁸. Певний час працював в театрі Л. Курбаса суфлером. Там зустрів свою «другу половину» – акторку Олену Кисіль-Загорянську (1901–1981), з якою прожив довге сімейне життя. Перед війною працював викладачем німецької мови в Київському ветеринарному інституті. Під час німецької окупації працював в тодішніх київських газетах. У 1942 р. виїхав до Німеччини як оstarбайтер на сільськогосподарські роботи. Як вказано в його австралійській біографії, за допомоги «добрих людей» йому та його жінці вдалося знайти роботу в берлінських друкарнях⁴⁹. У Берліні з родиною мешкав на Вагнертеатрштрассе, 43⁵⁰. Регулярно дописував до берлінських українських газет, внаслідок чого й потрапив до поля зору керівництва «Вінети». По війні, з 1945 р. перебував у таборі для переміщених осіб в місті Ашаффенбург, де продовжив літературну та публіцистичну діяльність. У 1949 р. виїхав до Австралії. Публікувався в тамтешній та європейській українській пресі,

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 167. Арк. 157зв.

⁴⁴ Наріжний С. Українська еміграція... С. 145.

⁴⁵ Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання. Київ, 2003. С. 18.

⁴⁶ Ibid. С. 18.

⁴⁷ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 225.

⁴⁸ Українці Австралії: Енциклопедичний довідник / Ред.: В. Шумський, М. Шумський. Сідней, 2001. С. 162–163.

⁴⁹ Ibid. С. 163

⁵⁰ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 59, 61.

зробив декілька літературних перекладів, зокрема Е. Гемінгвея. Сергій Домазар та його родина брали помітну участь в громадській активності австралійського українства. У 1977 р. нагороджений Хрестом Симона Петлюри за №127⁵¹. Помер та похований в Сіднеї.

6) Доктор права *Георг/Юрко/Юрій Гаєвський*⁵² (1887-?)⁵³, перекладач українського бюро спецвідділу з вересня 1942 р.⁵⁴ Колишній начальник адміністративного департаменту МВС УНР. Його ім'я стало відомим у 1918 р. у не зовсім гарній справі викрадення банкіра Абрама Доброго⁵⁵. Вірогідно, хорунжий Армії УНР, але не можна стверджувати впевнено⁵⁶. У 1920-1930-ті рр. на еміграції провадив активну громадську та культурницьку діяльність. До початку 1930-х рр. служив диригентом Ужгородського театру, спричинився до заснування театру «Чайка дністровська»⁵⁷. У 1930-ті рр. брав дієву участь в роботі Українського історичного кабінету в Празі⁵⁸. Із майбутніх вінетівців у діяльності кабінету брали участь також М. Битинський та Є. Онацький, вочевидь, знайомі Г. Гаєвським.

Із Г. Гаєвським пов'язаний один курйозний вінетівський документ. Це довідка про те, що Георг Гаєвський «працює у спецвідділі «Вінета» з 8 ранку до 17 години і тому вимушений обідати в ресторанах»⁵⁹. У «Вінети» була власна їдальня, «в офісі», на Кайзердам, 77, а співробітники мали встановлену обідню перерву. Тож, пояснити появу цього документа поки складно.

7) Д-р, проф. *Левко Євменович Лукасевич* (1896-1982), редактор українського інформаційного бюро «Вінети» в 1944 р., але не раніше 1942 р.⁶⁰. Син міністра охорони здоров'я УНР Євмена Лукасевича. У 1918 році – ройовий студентської сотні в бою під Крутами. На еміграції мешкав у Празі, студіював у відділі економіки Близького Сходу чеського дипломатичного інституту, маючи також філологічні студії в Празькому університеті та УВУ, де йому пощастило слухати лекції С. Смаль-Стоцького, С. Рудницького, Д. Дорошенка, Д. Антоновича, С. Рудницького, Б. Грозного, Й. Шусти, А. Мусіля та інших інтелектуалів світового рівня⁶¹. У мемуарах Л. Лукасевич згадує, зокрема, своє знайомство з Є. Коновальцем, про якого був дуже невтішної думки, вважав його занадто амбітним, схильним до хворобливої манії величі та вельми посереднім політиком. Можливо, причиною такої позиції Л. Лукасевича був його

⁵¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус... С. 369.

⁵² Зазначимо, що це один із найскладніших ідентифіковуваних персонажів. Принаймні, троє Гаєвських кандидували на встановлення особи персонажа.

⁵³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39.

⁵⁴ Ibid. Арк. 588.

⁵⁵ Гай-Нижник П. Викрадення банкіра А. Доброго в квітні 1918 року. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Вип. СХХ (120). Київ, 2014. С. 212-228.

⁵⁶ Тинченко Я. Офіцерський корпус... С. 252

⁵⁷ Наріжний С. Українська еміграція... С. 326.

⁵⁸ Бюлетень Українського історичного кабінету в Празі. № 1. Прага. С. 11.

⁵⁹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 214.

⁶⁰ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 61, 68.

⁶¹ Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Нью Йорк, 1982. С. 138.

особистий конфлікт з Є. Коновальцем на ґрунті закоханості обох чоловіків в одну й ту ж особу⁶². Натомість, високо цінив діяльність А. Мельника, з яким також ненадовго звела його доля. Цікавими є згадки Л. Лукасевича про зустрічі з О. Олесем, О. Кандибою (Ольжичем), О. Телігою, М. Грушевським, М. Вороним та гострі, відверті думки про деяких з них.

Точно не можна сказати, яким чином Л. Лукасевич опинився у «Вінеті», але варто врахувати, що він довго жив у Варшаві, де колом його спілкування була українська еміграція, політична діаспора, українські варшавські митці, літератори, підприємці тощо. До цього ж широкого кола варшавського українства був дотичний і майбутній очільник перекладацького штабу П. Зайцев. Хоча в мемуарах Л. Лукасевич згадує П. Зайцева лише як шевченкознавця і нічого не пише про контакти з ним, але такі контакти або знайомство, очне чи заочне, могли мати місце, враховуючи спільність, близькість або й єдність кола життєвого спілкування обох персонажів.

З'ясувати точно характер та обсяг евентуальної співпраці Л. Лукасевича із «Вінетою» наразі складно. Попри фіксацію Л. Лукасевича у двох списках, ранньому, вінетівського авторства (почерк П. Зайцева) рукописному й пізнішому, машинописному, нема жодного підтвердження про зарахування в штат; у той же час консультативна діяльність ніяк не фіксувалася. Із його автобіографічної версії випливає, що до 1943 року він працював в управлінні цукрової промисловості, тому багато подорожував Україною. Пізніше мешкав у Варшаві, де був свідком повстання в гетто й Варшавського повстання. Після придушення останнього виїхав до Райху і на початку 1945 року вже перебував на с/г роботах в Сілезії⁶³. Жодних натяків на «Вінету». Щоправда, утаємничення співпраці з «Вінетою» притаманне усім її колишнім співробітникам і Л. Лукасевич не виключення.

Після війни Л. Лукасевич, якому не вдалося виїхати на Захід, довго поневірявся в Чехословаччині, без свого житла та, за його твердженнями, у постійному остраху щодо арешту то місцевою чи радянською спецслужбами. На початку 1960-х років разом із жінкою відвідав Україну. Помер у Празі у 1982 р.

II. Освітнє та наукове коло. Українська реальна гімназія в Чехословаччині у Ржевніцях/Модржанах (УРГ), Український високий педагогічний інститут М. Драгоманова, (УПІ); Український вільний університет (УВІ); Український технічно-господарський інститут (УТГІ).

Українська реальна гімназія у Ржевніцях (УРГ) та Український високий педагогічний інститут (УПІ) М. Драгоманова в Празі дали декілька фахівців для «Вінети». УРГР, заснована 1926 р. за ініціативи УПІ в Празі, збирала під своїм дахом інтелектуальний цвіт європейського українства. У гімназії викладали, зокрема: історик літератури Л. Білецький; донька Д. Антоновича та дружина Я. Рудницького літературознавиця Марина Антонович-Рудницька; історик П. Феденко; художник

⁶² Ibid. С. 137.

⁶³ Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя... С. 249

В. Січинський та ін.; гімназією опікувалася, зокрема, С. Русова⁶⁴. Випускники гімназії продовжували навчання в європейських українських вишах; УПІ, УВІ, УТГІ. Серед випускників цих закладів були й майбутні вінетівці.

8) **Зиновій (Зінько) Тивонюк** (1897–1956) перебував на посаді перекладача «Вінети» з червня 1942 р. із окладом 400 рейхсмарок. Зазвичай перекладачі отримували від 225 до більше як 600 марок, залежно від кваліфікації, характеру та обсягу виконуваної роботи.

У 1928 р. З. Тивонюк закінчив природничий підвідділ математично-природничого відділу УПІ М. Драгоманова в Празі із кваліфікацією педагога середніх шкіл⁶⁵. У червні 1930 р. отримав ступінь доктора філософії з математично-природничих наук⁶⁶. У другій половині 1930-х років працював вихователем («виховником») в інтернаті УРГ⁶⁷. Добрим словом згадували З. Тивонюка його колишні вихованці⁶⁸.

Вінетівська частина біографії З. Тивонюка починається у вересні 1942 р.⁶⁹ Обсяг роботи, що його виконував З. Тивонюк був настільки великий, що існували проблеми навіть з його відпусткою. Влітку 1943 р., після втечі Й. Позичанюка⁷⁰, З. Тивонюк залишився одним з двох перекладачів при величезному обсягу роботи. Перед П. Зайцевим постало складне питання заміни З. Тивонюка на час відпустки. Виявилося, що є тільки єдиний фахівець такого рівня, що міг би його замінити: бухгалтер «Сіменс» Микола Правдюк-Мочуговський⁷¹. Компанія «Сіменс», після декількох відмов, усе ж погодилася відрядити Правдюк-Мочуговського до «Вінети», але тільки в обмін на іншого фахівця, що обійме посаду бухгалтера. Врешті, такий бухгалтер знайшовся. Курйоз, але це також був випускник УПІ Петер/Петро Іршаківський/Іржаківський, який в 1930-ті рр. працював УРГ вихователем, бухгалтером та як «адміністративно-помічна канцелярська сила при директорі»⁷². Ремарка: двома роками раніше до співпраці з «Вінетою» був залучений і колишній канцелярист та управитель («господар») інтернату УРГ, також випускник УПІ Микола Нагірний, який з квітня 1942 р. служив коректором, а потім завідувачем канцелярією української редакції Групи III «Вінета»⁷³.

⁶⁴ Звідомлення Української реальної гімназії в Ржевничах за 1936–1937 рік. Řevnice u Prahy. 1937. С. 6; Наріжний С. Українська еміграція... С. 184, 185.

⁶⁵ Мирний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова 1923–1933. Прага, 1934. С. 143; Наріжний С. Українська еміграція... С. 179, 185.

⁶⁶ Мирний І. Український високий інститут... С. 143; Наріжний С. Українська еміграція... С. 179.

⁶⁷ Звідомлення... С. 6.

⁶⁸ Українська гімназія в Чехії. 1925–1945. Альманах Української гімназії в Празі–Ржевничах–Модржанах / Ред.: д-р В. Маруняк. Мюнхен: Видання колл. учнів УРРГ–УРГ, 1975. С. 158, 173, 191.

⁶⁹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 284.

⁷⁰ Яшин В. Українські націоналісти у спецвідділі «Вінета»: історико-біографічні розвідки та просопографічні спостереження. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2023. № 2 (49). С. 30–32.

⁷¹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 25, 161.

⁷² ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 92; Українська гімназія в Чехії... С. 22, 146; Звідомлення... С. 22.

⁷³ Українська гімназія... С. 6; ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 283, 284.

3. Тивонюк протягом довгого часу зберігав контакти з УРГ, що дозволило йому в квітні 1945 р. евакуюватися з частиною гімназії до Авґсбурґа, потім до Ляйпґайма, поблизу Ульма, в Баварії⁷⁴. У 1950 р. переїхав до США, де й помер 1956 р. Останні роки життя, вірогідно, якимось чином були пов'язані з Українським спортивним клубом у Нью-Йорку, якому З. Тивонюк заповів невеликий грошовий спадок.

9) **Іван Мірчук** (1891–1961), професор УВУ, історик, філософ. З 1921 р. обіймав посаду професора філософії Українського вільного університету в Празі; у 1931 р. очолив Український науковий інститут в Берліні, змінивши на цій посаді проф. Д. Дорошенка. У 1930–ті рр. викладав в Українській студії пластичного мистецтва в Празі, Вищій торгівельній школі в Берліні тощо. Член історико-філологічного товариства у Празі⁷⁵. Володимир Маруняк, випускник празького УВУ, також вінетівець, згадував, що серед інших, лекції «доцента І. Мірчука не лише поглибили наші знання і обрії, але й нерідко зміцнювали національні хребти»⁷⁶.

У 1944 р. і, вірогідно, з 1943 р. був дорадником (радником, консультантом) «Вінети». Мешкав у Берліні за адресою: Кляйнепрезидентштрассе, 77⁷⁷. Ім'я «проф. др. Мірчук» є у двох, згаданих вище, списках дорадників української редакції⁷⁸, але у штатних списках «Вінети» І. Мірчук не числиться. Його співпраця була епізодичною.

По війні мешкав в Мюнхені, де продовжив наукову та громадську діяльність. Із 1946 р. й до смерті в 1961 р. був ректором УВУ та президентом Української Вільної Академії Наук (УВАН). Із 1949 р. також член-кореспондент Баварської Академії Наук⁷⁹.

10) **Левко (Лев) Биковський** (1895–1992), відомий український бібліограф, та бібліолог. Дані щодо характеру його співпраці у «Вінеті» непевні. У рукописному варіанті «Списку дорадників» він вказаний як дорадник та редактор (тобто, штатний працівник) одночасно, а у друкованому – тільки як дорадник, тобто, позаштатний співробітник⁸⁰. Датування цих списків ускладнене. На звороті рукописного варіанту є олівцевий напис, чернетка листа до проф. Семенова, в якому вказана дата «12/III», але без року⁸¹. Деякі непрямі дані можуть вказувати, що це 1944 рік. Проте, до осені 1944 р. Л. Биковський працював директором Варшавської публічної бібліотеки і навряд чи міг бути штатним редактором, хіба що дорадником. Як і в решті випадків, жодних згадок про співпрацю з «Вінетою» в автобіографії шановного бібліографа або в інших історико-біографічних даних знайти не вдалося та й дарма було б шукати.

Керівництво публічною бібліотекою раптово завершилося під час Варшавського повстання, коли Л. Биковського було поранено та заарештовано

⁷⁴ Українська гімназія... С. 189.

⁷⁵ Наріжний С. Українська еміграція... С. 190, 198, 213.

⁷⁶ Українська гімназія в Чехії... С. 28.

⁷⁷ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 60, 68.

⁷⁸ Ibid. Арк. 61, 68.

⁷⁹ Україна в міжнародних відносинах: Енциклопед. словник-довідник. Вип. 5. Біогр. частина: А–М / Відп. ред. М. Варварцев. Київ, 2014. С. 313–314.

⁸⁰ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 58, 60.

⁸¹ Ibid. Арк. 68зв.

поляками «за українство». На початку 1945 р. він виїхав до Веймару, де познайомився із В. Дубровським (див. нижче). Факт знайомства Л. Биковського з В. Дубровським тільки у 1945 р., хоча В. Дубровський також перебував дорадником спецвідділу, свідчить про те, що дорадники залучалися «Вінетою» до консультацій епізодично. Вірогідно, це відлуння непереборного прагнення д-ра Тауберта до «надлишкової» фаховості спецвідділу.

Біографія Л. Биковського достатньо відома, тому тут наведемо тільки його зв'язки, корисні для цієї статті. Отже, ще з 1938 р. він тісно зійшовся із Ю. Липою⁸². У довоєнних зв'язках Л. Биковського, зокрема: проф. О. Лотоцький, проф. І. Шовнгенів, д-р І. Огієнко (митр. Ларіон), Л. Чикаленко, М. Садовський, П. Шандрук, А. Ливицький «з його оточенням», Л. Лукасевич (див. вище) та ін. У повоєнних: У. Самчук, В. Дубровський, проф. М. Ветухов, д-р Т. Олексіюк, С. Рудницький, Г. Костюк та ін. По війні Л. Биковський переїхав до Нью-Йорку. На початку 1950-х рр. оселився у м. Денвер, де продовжував активну бібліотечну та громадську діяльність⁸³. Список опублікованих праць Л. Биковського містить майже 500 позицій.

III. Науковці-втікачі із советської/більшовицької України.

1) Історик, етнограф **Павло Семенович Глядківський** (1896–1979), учень та представник історичної школи М. Грушевського, член історичної секції ВУАН (до 1933 р.)⁸⁴. У «Вінеті» співпрацював, зонайпізніше, з грудня 1943 р. і протягом 1944 р. Принаймні, автобіографія, подана до кадрового відділу «Вінети», датована 02/12/1943 р.⁸⁵

Павлу Глядківському, як і багатьом іншим працівникам «Вінети», було за що не любити більшовиків. З 1923 до 1933 р. він працював під патронатом М. Грушевського, був його аспірантом⁸⁶. У квітні 1930 р. захистив дисертацію і отримав фах «науковий робітник історик-етнограф»⁸⁷. У ті ж часи, з 1924 р. до 1933 р. працював редактором вхідних матеріалів, що поступали до видань Історичної секції ВУАН. Репресії проти М. Грушевського не минули й П. Глядківського: 1933 р. його було звільнено з ВУАН та позбавлено права працювати в наукових установах, відтак до 1941 р. П. Глядківський вчителював у Києві. З початку німецької окупації і до кінця 1941 р. П. Глядківський працював у київському видавництві «Шкільний підручник», після ліквідації якого знову вчителював⁸⁸. У 1943 р. виїхав до Німеччини із жінкою Іриною Миколаївною (1903) та сином Ігорем (1929)⁸⁹. За твердженнями дослідниці О. Юркової (1998), саме в Берліні П. Глядківському «пощастило приписатися до трупи київських артистів»,

⁸² Биковський Л. У службах українській книжці. Біо-бібліографія. Денвер, Колорадо, 1972. С. 16–17.

⁸³ Ibid. С. 18–20.

⁸⁴ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 80, 177.

⁸⁵ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39.

⁸⁶ ЦДАВОУ, Ф. 166. Оп. 120с. Спр. 1583. 14 арк.

⁸⁷ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 177.

⁸⁸ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 29.

⁸⁹ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39; Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: долі науковців. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1998. № 1/2. С. 265.

отримати паспорт і пайок, у чому стало в нагоді добре знання німецької⁹⁰. Утім, за документами «Вінети» П. Глядківський в жовтні 1943 р. прибув до Берліна вже саме в складі артистичного колективу, в якому був суфлером, а в грудні того ж року фіксуємо його перекладачем у «Вінеті»⁹¹. Вірогідно, П. Глядківський цілеспрямовано їхав до Берліну, а згадана «київська трупа» була лише, так би мовити, «засобом логістики». П. Глядківський добре знав про діяльність спецвідділу та мав з ним контакти, адже уся видавнича та гастрольна діяльність на «східних територіях» курирувалася «Вінетою», що їй допомогло⁹². Вірогідно, що вся ця «подорож» (насправді – втеча) була, з огляду на дати (жовтень 1943 р.), інспірована подіями на німецько-радянському фронті. На той час вже йшли активні бої на Букринському та Лютізькому плацдармах, отже, вектор розвитку подій був зрозумілий і невідворотній.

Дружина П. Глядківського, Ірина/Ірена, медична сестра за фахом, до війни працювала в НДІ охорони материнства і дитинства під керівництвом відомого лікаря-гінеколога, професора Г. Писемського⁹³. У Берліні їй пощастило швидко знайти місце помічника лікаря. Вірогідно, із серпня 1944 р. вона працювала в медичній частині «Вінети»⁹⁴, про що клопотався особисто П. Зайцев⁹⁵.

Після падіння Райху П. Глядківський наполягав на поверненні до советів, але його дружина це мудро заперечувала⁹⁶. Усе ж, влітку 1945 р. П. Глядківський із родиною повернувся до Радянського Союзу і до початку 1949 р. викладав німецьку у вечірній школі рідного м. Первомайськ (об'єднані колишні Голта, Богополь та Ольвіополь, де він народився). У 1949 р. був заарештований і засуджений Особливою нарадою до 10 років таборів. У 1954 р. був реабілітований, повернувся до Первомайська, де й відійшов у Вічність у 1979 р.

12) **Василь Дубровський** (1897–1966), український історик-орієнталіст, тюрколог архівіст, музеєзнавець, перекладач, професор, викладач Чернігівського та Харківського університетів, дорадник «Вінети»⁹⁷. Навчався в Ніжинському історико-філологічному інституті, потім аспірантура під керівництвом акад. Д. Багалія. У 1920–1928 рр. викладав у Чернігівському та Харківському інститутах народної освіти, згодом спеціалізувався у тюркології. У 1924–1930 рр. працював в історичній секції ВУАН, отже, був знайомий з П. Глядківським. Репресований, у 1934–1939 рр. перебував у таборах в Забайкаллі. Повернутися до наукової діяльності В. Дубровський зміг

⁹⁰ Юркова О. Київська історична школа... С. 265.

⁹¹ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 118; ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39.

⁹² Обережно зауважимо, що деякі побічні дані вказують на прямий або опосередкований вплив у цих та інших подіях Павла Зайцева.

⁹³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 118.

⁹⁴ Очоловав медичну частину доктор Бауман. Із листа П. Зайцева, про який йдеться, зрозуміло, що доктор був єдиним працівником, тому потребував помічника.

⁹⁵ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 118; ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39.

⁹⁶ Юркова О. Київська історична школа...С. 266.

⁹⁷ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 58, 68.

тільки 1941 р., після відступу советських військ, коли його було відновлено на посаді професора Харківського університету. У 1941-1943 рр. очолював харківську «Просвіту». Влітку 1943 р., із наближенням фронту, виїхав до Райху. В еміграції був обраний членом Празького українського наукового товариства, НТШ та УВАН. Також перебував членом Українського Центрального комітету (В. Кубійовича) та очолював Український громадський комітет у Кракові. З другої половини 1944 р. міг перебувати під арештом в Заксенгаузені, на що побічно вказує однакова із Євгеном Онацьким адреса, який на той час точно перебував у Заксенгаузені – Любен-на Заалі, Ратуша. Утім, ця версія потребує окремого дослідження, адже на звороті одного з друкованих документів від серпня 1944 р. є рукописна нотатка із рекомендацією П. Зайцева «звернутися до В. Дубровського за адресою: Lüben, Nieschlesien, Rathaus, Ukrainisher Hauptausshusse, Prof. W. Dubrowskyj»⁹⁸.

По війні В. Дубровський залишився в американській окупаційній зоні в Німеччині; редагував українські емігрантські видання. У 1952 р. виїхав до США, оселився у м. Річмонд, Вірджинія. Працював у місцевому музеї, в архіві штату, досліджував американську історію, був членом місцевої історичної асоціації, членом-кореспондентом УВАН у США. У добрій нагоді Василю Дубровському стали його зв'язки з вінетівцем Євгеном Онацьким. Протягом 1963-1964 рр. В. Дубровський публікує близько 40 статей мемуарного характеру в часописі «Наш клич», що виходив у Буенос-Айресі за редакцією Є. Онацького. Тюркологічні дослідження В. Дубровського зустріли схвальну оцінку тодішнього Президента Туреччини Дж. Гюрсея⁹⁹.

Як зазначав Л. Биковський (див. вище), «основними мотивами діяльності і творчості В. Дубровського впродовж цілого життя були: палка любов до України, своєї поневоленої Батьківщини і одночасно неустаюча ненависть до Москви, яка його «не забувала» до останніх років його терпкого життя»¹⁰⁰.

13) Влітку 1943 р., замість Й. Позичанюка¹⁰¹, який, скориставшись офіційною відпусткою, перемістився з Берліну в українські ліси до УПА, П. Зайцев запропонував залучити до роботи «давно очікуваного Ковальова» – *Пантелеймона Коваліва*¹⁰². Пантелеймон Кіндратович Ковалів (1898-1973), талановитий український мовознавець, член НТШ. До 1943 р. перебував у Києві інспектором по школах від міської управи¹⁰³. Шлях Коваліва від інспектора до працівника «Вінети» на наявних джерелах не реконструюється. Загалом, його біографія відома й доступна, у т.ч. в мережі, відтак в цій статті не відтворюється. Зауважимо тільки, що по війні П. Ковалів переїхав до США, де займався науковою діяльністю, досліджував історію,

⁹⁸ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 114.

⁹⁹ Биковський Л. Василь Дубровський (1897-1966). *Український історик*. 1966. № 1-2 (9-10). С. 95.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Яшин В. Українські націоналісти... С. 31-32.

¹⁰² ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 202.

¹⁰³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 8, 278.

фонетику та граматику української мови, створив праці із порівняльного мовознавства, культури мови, наголосу, правопису тощо. Співпрацю у «Вінеті» ніколи не згадував.

14) Професор **Іван Крип'якевич** (1886–1967) перебував дорадником «Вінети» щонайменше, протягом 1944 р. Принаймні, його ім'я є в обох списках «дорадників української інформації» за 1944 р. До цього списку, окрім І. Крип'якевича, внесені 25 осіб, з яких 10 професорів¹⁰⁴. Слід визнати, що советські спецслужби провели велику, кропітку й детальну роботу щодо виявлення усіх, хто хоча б щонайменше підозрювався ними в колаборації. Інформацією щодо вірогідного співробітництва І. Крип'якевича з «Вінетою» сталінські спецслужби володіли з 1945 р. Це, а, також належність до «школи М. Грушевського», членство в НТШ, контакти з УЦК В. Кубійовича, діяльність «Гуртка істориків» суттєво псували пресловуту «анкету»¹⁰⁵ історика та стали причиною гонінь як у 1940, так і в 1946 роках. Але згодом ця ж «зіпсована анкета» не завадила призначенню І. Крип'якевича спочатку керівником Відділу історії України в Інституті суспільних наук АН УРСР, а в 1953 р. й очільником всього Інституту. Наукова вага І. Крип'якевича та пропагандистський потенціал його постаті важили для сталінської влади більше, ніж його минулі «провини». Зіграло роль і те, що І. Крип'якевич не виїхав на еміграцію. Але все має свою ціну: як відомо, у 1959 р. академік І. Крип'якевич був вимушений, а, точніше, примушений опублікувати «каяття» із засудженням своїх попередніх наукових праць. Проте, як зазначалося в некролозі Л. Винара на смерть І. Крип'якевича, останній «в усіх працях боронив Україну і домагався покращення умов наукових дослідів в советській Україні»¹⁰⁶.

15) Мовознавець, перекладач, проф. **Микола Олександрович Іванов/Іванів** (1890 – після 1946), дорадник українського штабу «Вінети»¹⁰⁷. Під час нацистської окупації перебував у Харкові, де, зокрема, через товариство «Просвіта» мав тісний зв'язок із Ю. Шевельовим та В. Петровим (Домонтовичем). Цей зв'язок доволі цікавий, адже обидва ці достойники були дотичні до діяльності «Вінети»: Домонтович працював редактором, а Ю. Шевельов був дорадником¹⁰⁸. Роль Миколи Іванова у «Вінеті» достеменно поки невідома. У документах «Вінети» відсутня навіть дата початку його роботи у спецвідділі, але є адреса: Берлін, готель «Ганза» на Діркенштартсге, 40. У 1945 р. він був викрадений чи то агентами НКВС (або «Смерш»), чи англійцями та переданий советам, але подальша доля його невідома¹⁰⁹.

IV. Літературно-мистецьке коло. У формуванні кадрового складу Групи III (українська редакція, грушпенляйтер Вреде) і українського перекладацького штабу

¹⁰⁴ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 68.

¹⁰⁵ Тут: сукупність персональних даних про особу, що нею володіли державні органи. Характер цих даних був визначальним для оцінки лояльності та безпосередньо впливав на статус особи в суспільстві, зокрема, на кар'єру.

¹⁰⁶ Винар Л. Іван Крип'якевич (1886–1967). *Український історик*. 1967. № 1–2 (13–14). С. 80.

¹⁰⁷ ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 58, 68, 80.

¹⁰⁸ Яшин В. Українські націоналісти... С. 11.

¹⁰⁹ Коломієць Л. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років. Вінниця, 2015. С. 266.

(ляйтер П. Зайцев) прослідковуються особисті довоєнні зв'язки П. Зайцева. У цьому сенсі являє інтерес українська варшавська літературна група «Ми», до якої входили Є. Маланюк, Ю. Липа, І. Вільде, С. Смаль-Стоцький, а, також декілька митців, які в 1941–1944 рр. працювали у «Вінеті», зокрема, сам Павло Зайцев, а також Святослав Гординський, Володимир Гаврилюк, Іван Дубицький, також Михайло Рудницький¹¹⁰. Так звався й літературно-мистецький шоквартальник групи, певна альтернатива поміркованих прихильників УНР радикальному «Віснику» Д. Донцова¹¹¹.

16) *Іван Дубицький*¹¹² (1896–?) працював у перекладацькому бюро «Вінети» з жовтня 1941 до кінця 1943 р. Учасник літературної групи «Ми» та редактор однойменного часопису в 1933–1939 рр. І. Дубицький привернув до себе увагу «Вінети» як перекладач з англійської, іспанської та французької. На цій посаді він перебував не пізніше як до листопада або початку грудня 1943 р. Роботи було багато, а перекладачів катастрофічно мало, тому звільнення І. Дубицького суттєво ускладнило перекладацьку діяльність українського штабу. За висловом П. Зайцева, він залишився з «1/ перекладачами»: З. Тивонюком та Ф. Луговенко (останній працював до обіду, тому «1/»)¹¹³.

17) *Варфоломій/Вартоломій/Бертольд Гаврилович Кириленко* (1893–1965), письменник, поет, працював на посаді коректора-редактора українського перекладацького штабу «Вінети» з листопада 1942 р. У 1927 р., ще вчителем з Чернігівщини, він брав участь у Конференції з обговорення українського правопису. Дивним чином йому вдалося не потрапити в число тих 42 з 55 учасників Конференції, що були репресовані більшовицькою владою. До жовтня 1942 р. мешкав у Кривому Розі по вул. Івана Мазепи, 13. (Нині це вулиця Старовокзальна, але будинку вже нема). Того ж року виїхав на роботу до Німеччини, за його власним твердженням, добровільно¹¹⁴. У 1943 р. до нього доєдналися син та дружина (вірогідно, 1902 р. народження), вчителька¹¹⁵. У Німеччині, вочевидь, почувався достатньо вільно, оскільки мав можливість писати та публікувати дитячі книжки. Писав під псевдонімом «Павло Степ» та «Павло Гавриш». У «Біографічному довіднику» М. Марунчака стаття про В. Кириленка вміщена під обома літературними псевдонімами останнього одразу: «Павло Степ-Гавриш»¹¹⁶. Разом із батьком у «Вінеті» працював його син, Варфоломій Кириленко-молодший (не пізніше

¹¹⁰ Літературознавча енциклопедія. Том 2. / Автор-укладач Ю. Ковалів. Київ, 2007. С. 41; ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 22–29.

¹¹¹ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Т. 1. Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 1987. С. 707.

¹¹² Біографічна інформація за виданням: Енциклопедія українознавства. Т. 2 / За ред. В. Кубійовича. Париж; Нью-Йорк. 1955–1957 С. 601.

¹¹³ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 176.

¹¹⁴ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 676

¹¹⁵ Ibid. Арк. 6.

¹¹⁶ Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. Вінніпег, Канада. 1986. С. 603.

1925 р.н.)¹¹⁷. Пізніше, за власним зізнанням, В. Кириленко змінив біографічні відомості, щоби врятувати родину від переслідувань советських спецслужб¹¹⁸. По війні мешкав у Канаді, де й помер у 1965 р.

18) Професор *Павло Йоситович Петренко* (1903–1982), філолог, перекладач, дослідник української літератури, редактор-перекладач українського штабу спецвідділу¹¹⁹. На початку німецько-советської війни П. Петренко пішки втік від советів з Липецька, де мешкав після звільнення із сталінського ув'язнення, до Харкова, де перебувала його родина. Із наближенням фронту евакуювався до Ганноверу, згодом опинився в Берліні редактором «Вінети». У Берліні з родиною оселився в пансіоні Матус, на Людвігкірхштрассе, 9А. Будівля за цією ж адресою знаходиться в 50 метрах від кірхи Святого Людвіга й нині, але складно стверджувати, чи це той самий будинок чи новобудова. Про П. Петренка згадує у своїх мемуарах український літературознавець Г. Костюк¹²⁰. У 1943 р. П. Петренко (псевдонім О. Ган) отримав спеціальну премію «Українського видавництва» (Німеччина) за критико-біографічний твір «Трагічна романтика». Серед членів журі були Г. Костюк та Ю. Стефаник¹²¹. По закінченні війни Г. Костюк і П. Петренко, обидва, мешкаючи в США, продовжували співробітництво в літературній царині¹²².

Слід зазначити, що не всі запрошені до спецвідділу виявляли бажання співробітничати. Так, 1944 р. через празький Арбайтсамт (відділ праці) П. Зайцев запросив *Олександра Бараніва* (1891–1955), доцента УВУ в Празі, пізніше професора, для співбесіди щодо «евентуальної роботи» у перекладачем. Але, вочевидь, не маючи жодного бажання працювати чи то в Берліні, чи то у «Вінеті», чи то взагалі перекладачем О. Баранів при першій же зустрічі влаштував буквально моральну екзекуцію П. Зайцеву такого характеру, що останній в доповідній записці до кадрового відділу «Вінети» назвав О. Бараніва «психічно ненормальною людиною». О. Баранів так «дістав» П. Зайцева, що останній запропонував за власний кошт сплатити О. Бараніву як поїздки до Берліна, так і зворотній шлях до Праги, попри те, що О. Баранів, за твердженням того ж Павла Зайцева, виявився гарним перекладачем. Врешті, «Вінета» відмовилася від співробітництва з О. Баранівим і той повернувся до Праги¹²³.

V. Інші особи, що дотичні, але прямо не пов'язані із діяльністю спецвідділу «Вінета».

19) У березні 1944 р. до проф. П. Зайцева звернулася Мілена Рудницька із клопотанням щодо влаштування перекладачем до «Вінети» її брата *Михайла*

¹¹⁷ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 39.

¹¹⁸ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 283.

¹¹⁹ Ibid. Арк. 60.

¹²⁰ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Т. 1. С. 465.

¹²¹ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Т. 2. С. 123.

¹²² Енциклопедія українознавства. Т. 6. С. 2032; Костюк Г. Зустрічі і прощання. Т. 2, С. 319; ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 45.

¹²³ Енциклопедія українознавства. Т. 1. С. 91; ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 207.

Рудницького (1889–1975), вченого, поета, критика, історика літератури, давнього знайомого П. Зайцева. М. Рудницький мешкав у Львові, але наближення фронту вимусило його шукати іншого притулку¹²⁴. П. Зайцев негайно звернувся до свого керівництва (фон Вреде) з проханням сприяти евакуації М. Рудницького до Берліну й залучити його до роботи у спецвідділі. П. Зайцев відзначав, що М. Рудницький досконало володіє німецькою, французькою та англійською та є одним з небагатьох літераторів Галичини, хто «блискуче знає українську наддніпрянську літературну мову», чудовий стиліст і має енциклопедичну освіту¹²⁵. Можна було б вважати, що питання вирішилося позитивно, що побічно впливає з телеграми Мілени Рудницької до брата у Львів, відправлена 23 березня «із вдячністю і любов'ю до Вас і професора Зайцева»¹²⁶. Проте, у подальшому ім'я М. Рудницького в документах «Вінети» не згадується.

20) **Зенон Кузеля** (1882–1952), український мовознавець, бібліограф, фольклорист, історик, журналіст, етнограф¹²⁷. Наявність його контактів у телефонному довіднику «Вінети» свідчить, принаймні, про фахові консультаційні послуги. В. Кубійович, який знав З. Кузеля ще до Першої світової війни, характеризував останнього як «найповажнішого українського етнографа»¹²⁸. У міжвоєнний час дослідник мешкав у Берліні. У ті ж часи З. Кузеля потрапив до поля зору советської шпигунської мережі в Німеччині, яка «опрацьовувала» т. зв. «галичан»: УВО, ОУН та інші українські організації. В агентурному донесенні т. зв. ІНО НКВД від лютого 1932 р. «Українські націоналісти і Гітлер» його ім'я позначене через кому: «Зенон, Кузеля»¹²⁹. У донесенні йдеться про зібрання, вірогідно, щодо річниці Листопадового зриву 1918 року, на якому були присутні З. Кузеля, Р. Ярій, Стахів, Крупицький та хтось із представників НСДАП, яка у 1932 р. являла собою звичайну німецьку партію, хіба що дуже радикального спрямування. Одним із значних досягнень З. Кузеля стало укладання разом із Я. Рудницьким українсько-німецького словника на 80 тис. слів, що вийшов друком в Ляйпцігу в 1943 р.¹³⁰ У квітні 1945 р. виїхав до м. Фюрт, в Баварії. Там, разом із Р. Димінським відновив діяльність благодійницької Комісії допомоги українським студентам (КодУС), якою опікувався до кінця життя. У 1949 р. очолив європейський осередок НТШ, редагував, ним же відновлений, журнал «Сьогочасне і минуле», брав участь у редагуванні «Енциклопедії українознавства» Кубійовича. З 1951 р. мешкав у Франції. Останні роки тяжко хворів. Помер у 1952 р. в Парижі¹³¹.

¹²⁴ ЦДАВОУ. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 147, 148.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid. Арк. 148. Повний текст: «Mit besten Dank und herzlichem Gruß fuer sie und Professor Sojzev».

¹²⁷ Енциклопедія українознавства. Т. 4. С.1225; ЦДАВОУ, Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 123. Арк. 29.

¹²⁸ Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Том CLXIX. Збірник на пошану Зенона Кузеля / За ред. В. Янева. Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962. С. 6, 9

¹²⁹ ГДА СЗРУ. Справа № 7. Арх. № 12617, т 10. Арк. 24. URL: <https://szru.gov.ua/uploads/archive/T-10.rar>

¹³⁰ Наріжний С. Українська еміграція... С. 253,317

¹³¹ Енциклопедія українознавства. Т. 4. С. 1225; Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. Просалової. Донецьк, 2012. С. 254.

«Вінета» також залучала до співробітництва видатних вчених–лінгвістів Макса Фасмера та Ганну Наконечну, про що свідчить наявність їхніх контактів та окремі згадки в документах спецвідділу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1) До роботи в Українській редакції спецвідділу «Вінета» в якості редакторів, консультантів, дорадників, художників запрошувалися українські інтелектуали, митці або фахівці високого рівня з теренів Німеччини та так званих «східних окупованих територій»: Польщі, України, також Чехословаччини. Утім, відносно нескладні задачі із створення пропагандистських матеріалів, орієнтованих на споживача середнього та нижче середнього інтелектуального та освітнього рівня, не відповідали високому рівню інтелектуалів, залучених до виконання цих завдань.

2) За фахом співробітники досліджених груп спецвідділу були: літературознавці, мовознавці, лінгвісти, етнографи, журналісти, літератори, художники, етнографи, філософи тощо. Усі вони у міжвоєнний час працювали в освітніх, освітньо–наукових та наукових установах в Берліні, Празі, Варшаві, Києві тощо.

3) Певну роль у підборі кадрів та консолідації їх у спецвідділі відгравав очільник (ляйтер) відділу професор–шевченкознавець Павло Зайцев. Частина працівників відділу була пов'язана із варшавською групою українських митців «Ми», іншими умовними корпораціями, до яких був дотичний П. Зайцев до війни: частина ж належала до кола його особистого інтелектуального спілкування або спілкування його знайомих та друзів. Ступінь впливу П. Зайцева на персональний підбір кадрів визначалася в діапазоні від «суттєвої» до «значної». З невеликими зауваженнями і, за бажанням, П. Зайцева можна було б вважати протагоністом української частини вінетівського сюжету.

4) Усі, ідентифіковані в цій статті учасники Української Революції 1917–1921 рр. С. Довгаль, Д. Бакум. Ф. Луговенко та В. Шевченко, були ветеранами 3-ї Залізної дивізії Дієвої Армії УНР та підтримували у повоєнний час зв'язки в рамках цієї умовної корпорації.

5) Констатуємо обриси (поки що) цікавого зв'язку між ветеранами–старшинами 3-ї Залізної дивізії Армії УНР, П. Зайцевим і М. Чеботарьовим – співробітником спецслужб УНР.

6) Працівники спецвідділу, що до війни мешкали на українській території, окупованій росією (СРСР), у 1920–1930–ті роки: а) по–перше, піддавалися політичним репресіям або обмеженням з боку влади; б) у більшості своїй, після втечі більшовиків долучилися до української справи на місцях, помилково і наївно повіривши в можливість реалізації національних прагнень під новою окупацією; в) переїхали до Райху в період з кінця 1942 до літа 1944 року, втікаючи від наступу московських окупантів, та/або на запрошення П. Зайцева, та/або, вірогідно, зрозумівши марність своїх українських прагнень під будь–якою окупацією.

7) У жодній автобіографії, або біографічному дослідженні, або біографічній

довідці колишніх працівників «Вінети», оприлюднених у післявоєнний час, ніколи не згадується робота у спецвідділі. Значна частина цих автобіографій складена таким чином, що не тільки робота, але іноді й саме перебування в Райху взагалі не згадуються, а усі можливі інформаційні шпарини перекриті вказівками або натяками на перебування в іншому місці.

8) Рівень міжособистісних та корпоративних зв'язків різниться: від особистого багаторічного тісного співробітництва до звичайного членства в одній корпорації, але в різний час і в різному місці. Деякі зв'язки явні, деякі приховані, але побічно прослідковуються; інші ж складно або неможливо встановити. Вказані зв'язки виявлялися у формах та виникли в результаті: (1) участі в політичній діяльності та безпосереднього особистого членства в організаціях, як ОУН або УЦК; (2) попередньої (довоєнної) спільної професійної, літературно-мистецької діяльності; (3) перебування в еміграції після і внаслідок поразки Української Революції 1917–1921 рр.; (4) вимушеної або добровільної еміграції під час війни з окупованих територій до Райху.

9) У повоєнний та післявоєнний час питома частина тих, хто вцілів та не потрапив до лап НКВД/НКВС/МГБ/МДБ оселилася в Мюнхені та/або пізніше емігрувала до Канади, США та Австралії. Більшість із них у подальшому них підтримували особисті та/або наукові зв'язки

10) Абсолютна більшість колишніх «вінетівців» у післявоєнний час відзначилася активною, дієвою, ефективною участю в еміграційній громадській, суспільній, науковій та/або політичній діяльності.

REFERENCES

- Bykovskiy, L. (1966). Vasyl Dubrovskiy (1897–1966) [Vasyl Dubrovskiy(1897–1966)]. *Ukrainskyi istoryk*, 1–2 (9–10), 92–97 (in Ukrainian).
- Bykovskiy, L. (1972). *U sluzhbach ukrainskii knyzhtsi* [In services to the Ukrainian book]. Biobibliohrafiia. Denver, Colorado (in Ukrainian).
- Biuletyn Ukrainskoho istorychnoho kabinetu v Prazi [Bulletin of the Ukrainian Historical Cabinet in Prague] (1932). Praha, 1 (in Ukrainian).
- Vyzvolni zmahannia ochyma kontrrozvidnyka. (2003). [Liberation competitions through the eyes of a counterintelligence officer]: Naukovo-dokumentalne vydannia. Kyiv (in Ukrainian).
- Vynar, L. (1967). Ivan Krypiakevych (1886–1967) [Ivan Krypiakevych (1886–1967)]. *Ukrainskyi istoryk*, 1–2 (13–14), 75–80 (in Ukrainian).
- Hai-Nyzhnyk, P. (2014). Vykradennia bankira A. Dobroho v kvitni 1918 roku [Abduction of banker A. Dobry in April 1918]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*, CXX (120). Kyiv, 212–228 (in Ukrainian).
- Dolhoruchenko, K. (2021). *Orhanizatsiia ta diialnist spetsialnoho aparatu propahandy hitlerivskoi Nimechchyny na terytorii Reichskomissariatu «Ukraina» (na materialakh spetsviddil «Vineta»)* [Organization and activity of the special propaganda apparatus of Hitler's Germany on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» (based on the materials of the «Vineta» special department)]. Dys. kand. yur. nauk. Dnipro, (in Ukrainian).
- Entsyklopediia ukrainoznavstva (1949–1984). U 11 t. [Encyclopedia of Ukrainian Studies. In the 11th volume] / Za red. V. Kubiiovycha. Paryzh; Niu-York. (in Ukrainian).

- Zvidomlennia Ukrainskoi realnoi himnazii v Rzhevnytsiakh za 1936–1937 shkilnyi rik (1937) [Report of the Ukrainian real gymnasium in Rzhevnytsia for the 1936–1937 school year]. Řevnice u Prahy (in Ukrainian)
- Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka (1962). Tom CLXIX. Zbirnyk na poshanu Zenona Kuzeli [Notes of the Scientific Society named after Shevchenko. Volume CLXIX. Collection in honor of Zenon Kuzelia] / Za red. Volodymyra Yanieva. Paryzh–Niu York–Miunkhen–Toronto–Sidnei (in Ukrainian).
- Z zhyttia ukrainskoi pravoslavnoi parafii na Frankfurtschyni (1962). [From the life of the Ukrainian Orthodox parish in the Frankfurt region]. *Ridna tserkva*. Ukrainskyi pravoslavnyi tserkovno-relihiinyi zhurnal, 49. Sichen–berezen, 16–17 (in Ukrainian).
- Kostiuk, H. (1987). *Žustrichi i proshchannia* [Meetings and farewells]. U 2-kh t. Edmonton, Alberta (in Ukrainian).
- Kolomiets, L. (2015). *Ukrainskyi khudozhnii pereklad ta perekladachi 1920–30-kh rokiv* [Ukrainian artistic translation and translators of the 1920s–30s]. Vinnytsia (in Ukrainian).
- Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia] (2007). Tom 2. / Avtor–ukladach Yu. Kovaliv. Kyiv (in Ukrainian).
- Lukasevych, L. (1982). *Rozdumy na skhylku zhyttia* [Reflections on the slope of life]. New York (in Ukrainian).
- Marunchak, M. (1986). *Biohrafichniy dovidnyk do istorii ukrainsiv Kanady* [Biographical guide to the history of Ukrainians in Canada]. Vinnipeg (in Ukrainian).
- Myrnyi, I. (1934). *Ukrainskyi vysoky pedagogichni instytut im. M. Drahomanova 1923–1933* [Drahomanov Ukrainian Higher Pedagogical Institute]. Praha (in Ukrainian).
- Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emigratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emigratsii mizh dvoma svitovymy viinamy* [Ukrainian emigration. Cultural work of the Ukrainian emigration between the two world wars], I. Praha (in Ukrainian).
- Tynchenko, Ya. (2011). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic]. Knyha II. Kyiv (in Ukrainian).
- Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: Entsyklopedychnyi slovnyk–dovidnyk. (2014). [Ukraine in international relations: Encyclopedic dictionary–reference]. Vyp. 5. Biohr. chastyna: A–M / Vidp. red. M. Varvartsev. Kyiv (in Ukrainian).
- Ukrainska himnaziia v Chekhii. 1925–1945 (1975). [Ukrainian gymnasium in the Czech Republic]. Almanakh Ukrainskoi himnazii v Prazi–Rzhevnytsiakh–Modrzhanakh / Red.: D–r V. Maruniak. Miunkhen (in Ukrainian).
- Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliohrafichni vidomosti (2012). [Ukrainian diaspora: literary figures, works, biobibliographic information] / Uporiadk. V. Prosalova. Donetsk (in Ukrainian).
- Ukrainci Avstralii : Entsyklopedychnyi dovidnyk (2001). [Ukrainians of Australia: Encyclopedic reference]. Sidnei (in Ukrainian).
- Yuvilei prot. F. Luhovenka. (1961) [Anniversary of Archpriest F. Lugovenko] *Ridna tserkva*. Ukrainskyi pravoslavnyi tserkovno-relihiinyi zhurnal. Miunkhen, 46, 14–15 (in Ukrainian).
- Yurkova, O. (1998) Kyivska istorychna shkola M.S. Hrushevskoho: doli naukovtsiv [Kyiv historical school of M.S. Hrushevskyi: the fate of scientists.]. *Ž archyiv VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 7, 263–281 (in Ukrainian).
- Yashyn, V. (2019). Kadrovyi sklad Skhidnogo viddilu «Vineta»: personalii ta biohrafichni rozvidky [Personnel of the Eastern Department of «Vineta»: personalities and biographical intelligence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. Seria: Mizhnarodni

- vidnosyny, 1, 5, 159–169. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.5.22> (in Ukrainian)
- Yashyn, V. (2019). Biografichni rozvidky shchodo kadrovoho skladu viddilu «Vineta» Ministerstva osvity ta propahandy Raikhu [Biographical research regarding the staff of the eastern department «Vineta» of Reich's education and propaganda Ministry]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Vernadskoho*. Serii: Istorychni nauky, 30, 3, 198–205. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/3.29> (in Ukrainian)
- Yashyn, V. (2023). Ukrainski natsionalisty u spetsviddili «Vineta»: istoryko-biografichni rozvidky ta prosopografichni sposterezhennia [Ukrainian nationalists in the «Vineta» special department: historical and biographical investigations and some prosopographical observations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 2 (49), 28–38. (in Ukrainian) DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290303](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290303)
- L'appareil Antisoviétique Du Ministère Allemand de La Propagande. (1974). *Revue d'histoire de La Deuxième Guerre Mondiale*, 24, 96, 19–36, <http://www.jstor.org/stable/25728634> (in French)
- Baird, Yay W. (1974). L'expert en bolchevisme du dr. Goebbels. *Revue d'histoire de La Deuxième Guerre Mondiale*, 24 (96), 13–18. URL: <http://www.jstor.org/stable/25728633> (in French)
- Krause, Werner H. (2017). *Vineta: die geheimste Dienststelle des Dritten Reiches* [Vineta: the most secret office of the Third Reich]. Naunhof: Adoria (in German).